

Nøstvet—Ertebølle—Campignien.

Så sent som mot slutten av forrige hundreår kunne en fremragende autoritet i norsk arkeologi som Oluf Rygh slå fast, at den såkalte »ældre nordiske Steinalder» var eiendommelig for Danmark, men ukjent i Sverige og Norge. Den lange rekke av buplassfunn fra den utgamle Komsakultur i Finnmark, og de tildels nesten like gamle funn fra Fosnakulturen i Østfold-Akershus, visstnok også Vestfold og fram for alt på Møre-Trøndelagskysten, videre i Nordland, gir et inntrykk av de landevinninger studiet av eldre steinalder i Norge senere har gitt. Men i virkeligheten var de første funn fra eldre steinalder begynt å komme inn til Universitetets Oldsaksamling alt i 1870-årene. Det første funn kom fra Sigersvoll på Lista, Vest-Agder, i 1877. To år etter tok de første funn fra Nøstvet i Ski, Akershus, til å komme inn. Senere kom disse funn så å si slag i slag. Forklaringen på at det gikk så trått for arkeologene å se den betydning denne steinalderskultur — Nøstvetkulturen, som den ble hetende — hadde, ligger for en stor del i at Nøstvetkulturen ikke liknet de danske funn fra »kjøkkenmøddingkulturen» — Ertebøllekulturen — tilstrekkelig mye. Avhengigheten av dansk steinaldersforskning har på mer enn en måte vært den store bøygen, som i lange tider har hindret et rett syn på norsk steinalder.

Betegnende nok var det en ikke-arkeolog, som først så hvordan det hang sammen med Nøstvetkulturen. Det er en av Andr. M. Hansens mange og uvisnelige fortjenester i norsk forskning. Den første og grunnleggende behandling ga han i sitt merkelige verk, »Landnåm i Norge» fra 1904, men hadde da alt i flere år hatt sin løsning av problemet klar. I de nærmeste år etter hundreårs-skiftet stilte Gabriel Gustafson opp Universitetets Oldsaksamling, og skilte Nøstvetøkene ut med etiketten: »Typerækker fra ældre stenaldre i Norge», og i 1905 skrev A. W. Brøgger sin fortrinlige monografi, »Øxer av Nøstvettypen», som la grunnen for det syn som kom til å herske i lange

tider senere. Samtidig arbeidde geologer, som W. C. Brøgger og P. A. Øyen med den kvartærgeologiske kronologi. Også Norge hadde fått sin eldre steinalder, jamngammel med Ertebøllekulturen i Danmark.

Og dermed skjer det merkelige, at likesom det var motsetningene mellom Nøstvetfunnene og den danske Ertebøllekultur, som lenge hindret et rett syn på Nøstvetkulturen, så blir nå likhetene med den samme kultur satt sterkt i relieff. De ble faktisk det viktigste ledd i argumentasjonen for den arkeologiske tidfesting til denne tidlige tid. Og de ble også straks nyttet ut til å nyansere det nødtørftige kulturbilde Nøstvetfunnene ga. »Men lighederne med det danske kjøkkenmøddingfolk er alligevel tilstrækkelig store, til at vi kan tillade os at hente opplysning fra den kant om levevis og kulturforhold i vor ældre steinalder», skrev Gustafson i 1906¹, og i 1922 sier Haakon Shetelig, at »det er forlængst utredet, at Nøstvet-gruppen henger meget nøie sammen med kjøkkenmøddingenes flintkultur i Danmark».² Ennå så sent som i 1938 skriver Johs. Bøe: »Sammen med denne strøm går en annen, i sin opprinnelse noe yngre. Det er N ø s t v e t k u l t u r e n, nevnt efter et gammelt funnsted ved Oslofjorden, eller k j ø k k e n m ø d d i n g e n e s kultur som den også kalles efter de kjente danske strandboplasser.»³ Da norsk steinaldersgransking først oppdaget likhetene med Ertebøllekulturen var den igjen blitt penset inn på et vel kjent spor.

Nå er det visselig så, at det vi kan si med sikkerhet om Nøstvetkulturen idag er overordentlig lite. Dels henger dette sammen med, at den ennå ikke er tatt opp til sammenfattende bearbeidelse. Men det henger også i høy grad sammen med at vi mangler moderne kvartærgeologiske undersøkelser i de strøk, hvor Nøstvetkulturen har dominert, først og fremst begge sider av Oslofjorden. Undersøkelsene over littorina-transgressjonene i Danmark i de senere år har, som kjent, ført til at en kan skille mellom hele fire transgressjoner i atlantisk og tidlig subboreal tid. Denne oppdagelse har igjen ført til det viktige resultat, at Ertebøllekulturen har levd videre langt ned i ganggravetid, ja, til og med i dolktid kan den siste, riktignok sterkt avblekete Ertebøllekultur konstateres.⁴ På Vestlandet i Norge har Knut Fægri under-

¹ G. Gustafson, *Norges oldtid*. Kria 1906. S. 15.

² H. Shetelig, *Primitive tider i Norge*. Bergen 1922. S. 112.

³ Johs. Bøe, *Fangstmann og bumann*. Norsk kulturhistorie I. Oslo 1938. S. 41.

⁴ C. J. Becker, *En Stenalderboplads paa Ordrup Naes*. Aarbøger 1939 s. 273.

søkelser vist en noenlunde tilsvarende geologisk utvikling i senkvartær tid i Rogaland og på Bømlo i Hordaland. Særlig det siste sted har hans undersøkelser fått avgjørende arkeologiske konsekvenser¹, og i Nord-Norge har undersøkelsen av Kirkhellaren på Træna på rent stratigrafisk vei vist, at der ligger overgangen mellom eldre og yngre steinalders former først i yngre ganggravstid.² Det er da all grunn til å tro, at nye kvartærgeologiske undersøkelser i Oslofeltet vil føre til en omvurdering av Nøstvetfunnenes kronologi.

På Vestlandet har den siste av de to transgressjoner, som der lar seg konstatere, — den yngre tapestransgressjon som nådde sitt maksimum bortimot midten av ganggravstida — nådd høyest. Det samme ser ut til å være tilfelle i Nord-Norge, hvor V. Tanner og flere andre geologer har påvist, at tapeslittorinanivået i virkeligheten består av to kronologisk skilte linjer, som skjærer hverandre omlag ved 27 meters isobasen. Arkeologiske grunner gjør det naturlig å synkronisere den yngste av disse linjer med den yngre tapes-transgressjon.³ Gradient-tilhøvet mellom disse to transgressjonsnivåer gjør det imidlertid ikke trolig, at tapeslittorina-nivået i Oslofeltet blir berørt av disse nye resultater. Det skulle derfor være trolig — selv om det ennå ikke kan sis med full sikkerhet — at de kvartærgeologiske dateringer av framvoksteren av Nøstvetkulturen, som hittil har vært gjeldende, ikke blir nevende forskjøvet i framtida. Og det er det viktigste for det spørsmål, som her er aktuelt. Det kan nevnes at J. Troels-Smith, som jo i høy grad har gitt sine bidrag til den danske kronologiske omvurdering, regner med at disse dateringer er holdbare.⁴

Den tradisjonelle oppfatning, at Nøstvetkulturen og den danske Ertebøllekultur på det nøyeste henger ihop, bygger på nok så spinkel grunn — i det vesentlige på to oldsakformer: Nøstvetøkser (kjerneøkser av harde, vulkanske steinslag) og skiveøkser. Men kjerneøkser av samme, eller i hvert fall nærskyldte former finner en over store områder, og skiveøkserne, som forresten og har en veldig utbredelse, er overlag sjeldne i Nøstvetfunnene,

¹ K. Fægri, *Studies on the Pleistocene of Western Norway III. Bømlo*. B. M. Årb. 1943, Naturv. rekke nr. 8.

² G. Gjessing, *Traen-funnene*. Inst. f. sammenlign. kulturf. Serie B: XLI (1943) s. 137.

³ G. Gjessing, *Yngre steinalder i Nord-Norge*. Inst. f. sammenlign. kulturf. Serie B: XXXIX (1942) s. 353 ff.

⁴ J. Troels-Smith, *Beile aus dem Mesolithikum Dänemarks*. Acta Archaeologica VIII (1937) s. 290.

mens de er i majoritet i de fleste Ertebøllefunn. Anathon Bjørn har da også reagert sterkt på denne sammenstilling med Ertebøllekulturen, og har pekt på åpenbart tidlige Nøstvetfunn med en hel del redskapsformer, som ikke hører hjemme i Ertebøllekulturen — derimot i Fosnakulturen. Det gjelder kjernehovler og det gjelder noen grove håndspisser («nevesteiner») og også andre. Han stiller seg i dette arbeid sterkt i opposisjon til Ertebølle teorien, og hevder at Nøstvetkulturen er sjølgrodd norsk. Nøstvetøksene mener han er utviklet av en del store kjølfornete redskaper, som er så store, at han mener de må ha vært hoggeredskaper, ikke skrapere (*grattoirs carénés*).¹

Imidlertid tør en vel nok si, at Bjørn på si side også har sett for ensidig på problemet. Kulturformer grodd fram uten påvirkninger ute fra har sikkerlig aldri forekommet, så lenge det overhodet har bodd mennesker over større områder. Kulturutviklingen er i Norge, som overalt i verden, et eneste sammenfløkt og mangslungent spill av kryssende impulser og påvirkninger. Det, som gir den lokale klangfarge i kulturene, er med andre ord akkordene — ikke de enkelte toner. Og i sen mesolittikum finner vi en nærskyldt utvikling fra en mikrolittisk til en makrolittisk industri, kjennemerket først og fremst ved kjerneøkser og skiveøkser, mange steder. Det vesteuropeiske campignien er ved sida av den danske Ertebøllekultur den mest kjente, men langt fra den eneste. Og en viss sammenheng i denne ensartete kulturutvikling må det være.

Likeens kan det nok sis, at Bjørns argumentasjon svekkes ved at kjernehovler slett ikke er ukjente i Ertebøllekulturen, enda om de er sjeldne, og «nevesteiner» av liknende form, men av flint, er ikke rent sjeldne i sørsvenske Ertebøllefunn, de fins óg i et par danske.² Endelig har en unektelig vondt for å godkjenne de store kjølfornete flinter som hoggeredskaper. På den andre sida må en gi ham rett i at tilknytningen til Ertebøllekulturen så å si forsvinner mellom fingrene på en. I Nøstvetkulturen dominerer kjerneøksene fullstendig. Det er ikke sjelden å finne halvhundre Nøstvetøkser — ja, opp til flere hundre på én buplass, mens skiveøksene er og blir overlapp sjeldne. I Ertebøllekulturen er det snarere omvendt, her dominerer skiveøksene på de fleste steder. Keramikk mangler helt i Nøstvetkulturen, og selv om ikke skall-dungene er obligatoriske på de danske Ertebøllebuplasser, har skjellsankinga

¹ A. Bjørn, *Nye stenalderfunn fra Østfold og Telemark*. Univ. Olds. Årb. 1930.

² O. Lidén, *Sydsvensk stenålder*. Lund 1938. S. 141 ff.

tydelig nok spilt en vesentlig rolle i husholdningen. I Norge kommer skjellsankinga først inn i yngre steinalder. Bunnlagene i de eldste huler og hellarer, som gjerne skriver seg fra eldre ganggravstid, er ikke skjellførende.

Alt i 1905 påviste W. C. Brøgger, at Nøstvetbuplassene samlet seg påfallende omkring tapeslittorina-grensa.¹ Han regner da med buplasser med typiske Nøstvetøkser. Senere har det vist seg, at disse buplasser ikke sjelden fins en god del høyere. I området omkring Halden i Østfold, der tapeslittorinagrensa er 50 meter, og der vi i øyeblikket er best underrettet, ligger buplasser med Nøstvetøkser fortrinnsvis i høyder fra 50 oppover til 60 meter o.h. Jeg nevner eksempelvis de to buplasser ved Kjølerbakken 50—60 meter. Buplassene fra Hårbyløkka, Månen, Rødsfjellet, Kjærlighetsstien, Båstadlund og Løverdalen ligger alle omkring 60 meter o.h.² Etter Bjørn når buplassene til og med opp i 70 meter o.h.³ Vi må ha lov til å slutte av dette, at Nøstvetkulturen med Nøstvetøkser kan være en god del eldre enn maksimum av tapeslittorinatrangressjonen. Og det vil igjen si, at den i opphavet sitt er eldre enn Ertebøllekulturen. Følgelig kan den ikke godt være oppstått som en etterlikning av skalldungekulturen. Dette så mye mer som kjerneøkser av flint av Nøstvettype først opptrer i en del svært sene Ertebøllefunn.⁴

Nøstvetøksa av stein har en eiendommelig utbredelse. Den fins over store strøk av Norge og videre i Vest-Sverige (Lihultøksa). Så forekommer det kjerneøkser av stein av samme form i Olonets. De har triangulært, trape-soedrisk eller segmentformet tverrsnitt, er enten helt uslipte eller bare med eggsliping, er tverreggete med avrundet egglinje.⁵ En mener at den olonetsiske »Nøstvetøks» må føres tilbake på kjerneøkser av flint fra Valdajområdet. Campignienkulturen i Valdajområdet, som har både kjerneøkser og skiveøkser, ser i det hele tatt ut til å ha hatt kraftig virkning på kulturutviklingen i flere naboer, bl.a. i Øst-Baltikum og Finland.

Hvordan likheten mellom den norsk-svenske Nøstvet-Lihultøks og den olonetsiske skal forklares, er ikke greitt å avgjøre, særlig fordi de kronologiske tilhøve i tidlig russisk steinalder ennå er nok så uvisse. Imidlertid har

¹ W. C. Brøgger, *Strandlinjens beliggenhet* s. 133 ff.

² H. Suleng, *Boplassfunn fra steinalderen i Halden-distriktet*. Viking VI (1942) s. 54 ff.

³ Bjørn, l.c. s. 3.

⁴ Troels-Smith, l.c.

⁵ J. Ailio, *Fragen der russischen Steinzeit*. F.F.T. XXIX (1922) s. 12.

Nøstvetkulturen også andre økseformer, først og fremst den prikkhogde trinnøks. Den eldre oppfatning, at den prikkhogde øks først opptrer som en overgangsform mellom Nøstvetkulturen og yngre steinalder, er tydeligvis ikke holdbar. Trinnøkser fins, om ikke særlig ofte, på flere svært gamle Nøstvetplasser. Bl.a. kan nevnes, at det nå også er funnet ei trinnøks på den kjente buplass på Skogen (Giltvet) i Spydeberg, Østfold, sammen med kjølfornete skrapere, håndtaksblokker o.s.v. Både W. C. Brøgger og A. W. Brøgger oppfattet i si tid denne buplass som en av de aller eldste.¹ På en buplass på Rognlia i Eidanger, Telemark, er det funnet flere trinnøkser sammen med Nøstvetøkser, «nevesteiner» osv. i en høyde av 45 meter, mens tapeslittorina-nivået der er 40 meter o.h. Prikkhogne trinnøkser fins også i Olonets. Denne type er forresten utbredt over et større område av Russland. Etter J. Ailio fins den i guvernementene Novgorod, Nižnij-Novgorod, Vladimir, Kasan og Olonets med tyngdepunktene i Vladimir, Kasan og Olonets. Videre er typen kjent østover Asia og fra Amerika. Trinnøkser har riktignok stor utbredelse i Europa ellers óg. De er vanlige i Grekenland og Italia, forekommer i Algerie, er vanlige i Frankrike og England og fins også i det nordvestre Tyskland.² Men det er likevel grunn til å feste seg ved den nordøstlige utbredelse.

Det fins en del norske prikkhogde «trinnøkser» med ei planslipt side, slik at tverrsnittet blir hestekoformet. Disse økser er nemlig identiske med den østfinsk-olonetsiske Ilomantsi-øks, og ser etter norske funn ut til å være nokså gammel. Typen fins óg i Sverige. Da endelig Limhamnsøksa, som er vanlig i Sør-Sverige, og dessuten i Finnland (Suomusjärvi-kulturen), Olonets og i Øst-Baltikum (Võisiku-kulturen), heller ikke er helt uvanlig på norske Nøstvetbuplasser, er det ikke utrolig at mer inngående undersøkelser vil vise, at likhetene mellom den norske Nøstvetkultur og tilsvarende kulturer i Russland—Finnland—Baltikum er større enn vi idag har inntrykk av. Så store, at vi må regne alvorlig med et østlig opphav for Nøstvetkulturen.

Det kan i hvert fall ikke være tvil om at Nøstvetkulturen hører inn i den makrolittiske bølge, som gir seg utslag i campignien-kulturene. Vi kan i virkeligheten rekonstruere en nordeuropeisk kulturkrets, som strekker seg fra Ural gjennom øvre Russland, Finnland og Baltikum, Polen, Nord-

¹ W. C. Brøgger, *l.c.* s. 140 f., A. W. Brøgger, *Øxer av Nøstvettypen* s. 20 ff.

² H. Shetelig, *Primitive tider* s. 109 med litteratur.

Tyskland, Skandinavia, Holland, Belgia, Nord-Frankrike til de britiske øyer i vest. Over hele dette område finner vi campignien-kulturer i sammenhengende rekke — jeger- og fiskerkulturer med et sterkt fellespreg. At det vesteuropeiske campignien alt har lånt mer enn ett trekk fra de neolittiske jordbrukskulturer spiller ikke noen vesentlig rolle i dette samband. Hvor disse campignien-kulturer er oppstått vet vi ennå lite, eller ikke noe om. Det er snautt nok i Vest-Europa. Hverken det vesteuropeiske azilien eller tardenoisien-kulturene kan være forutsetningene for den makrolittiske industri i campignien-kulturene.

Ikke nok med at vi finner campignien-kulturer i dette sammenhengende nordeuropeiske område. I Syria er det oppdaget en utpreget campignien-kultur — Askalon-kulturen — med både skive- og kjerneøkser, likeens er de samme flintøkstyper kjent i Egypt, videre enkelte steder i Italia. Disse forekomster skulle snarest peke på et asiatisk opphav, hvor kulturelementene er kommet over For-Asia til Mellomhavsområdet. Men alt dette vet vi altså svært lite om. Det må bli undersøkelser i Sør-Russland og Vest-Asia som her sier det avgjørende ord.

At heller ikke Ertebøllekulturen er grodd fram uten impulser ute fra, har en lenge vært klar over. Alt i de eldste Ertebøllefunn finner en prikkhogde trinnøkser — sån som i Bloksbjergfunnet, som utvilsomt er svært tidlig.¹ I andre funn kommer Limhamnsøkser. Det er ganske klart, at disse økse-typer ikke kan være grodd fram på grunnlag av lokale tradisjoner i det flintrike og steinfattige Danmark. De må vise at innflytelse fra flintfattige kulturer har gjort seg gjeldende. Og disse må være kommet nord- eller østfra. I omlag samme stilling står Ertebøllekeramikken, for keramikk fins hverken i Maglemose- eller Gudenåkulturen. Ertebøllekeramikken opptrer i to hovedtyper, dels lave, langaktige skåler, som ser ut til å ha vært brukt som spekk-lamper i likhet med de eskimoiske,² dels høye spissbunnete kokekar med innknipning under munningen og med overkanten dekorert med finger- eller negleintrykk. Det er en keramikk som på mange måter kan minne om kammkeramikken. Begge har den eiendommelige spissbunnete kartype og i begge keramikktyper er gjerne overkanten dekorert. Endelig kan også nevnes, at karene er laget på samme måte — idet de nemlig er bygd opp av leirringer,

¹ E. Westerby, *Stenalderbopladsen ved Klampenborg*. København 1927.

² Th. Mathiassen, *Blubber Lamps in the Ertebølle Culture*. Acta Archaeologica VI (1935).

lagt spiralformet oppå hverandre. En sammenheng må det, etter det jeg kan se, trolig være.

Ertebøllekeramikken med de vel kjente leirkartyper — lampa og det spissbunnete kokekar — opptrer i Danmark alt i ei tid, som ligger godt før dyssetid,¹ mens kammkeramikken derimot i hvert fall ikke kan være eldre enn dyssetid. Imidlertid er alle forskere, som har arbeidd med kammkeramikken nå enige om, at den ikke kan ha skandinaviske forbilder — den må være oppstått et steds i Russland. Noe direkte samband kan det derfor ikke godt være.

Her står vi. — Den eneste mulige løsning er da, at begge keramikkslag går tilbake på et felles forstadium, som må høre hjemme i russisk eller i hvert fall i østeuropeisk tidlig steinalder. Men noen slik keramikkk fins ikke, etter det jeg vet. Derimot fins det en keramikkk i Øst-Prøyssen, som må sis å være identisk med Ertebøllekeramikken. Jeg finner det langt rimeligere å søke opphavet til Ertebøllekeramikken i denne, enn, som Johs. Brøndsted gjør, i den såkalte »Binsen-Keramik» fra Friesack nær Berlin,² som er gjort på en helt annen måte. Den er teknisk mye mer i slekt med tekstilkeramikken, idet det først er flettet ei korg, som så er kledd innvendig med våt leire. Den østprøyssiske Ertebøllekeramikkk er datert til eldre Ertebølletid både på arkeologisk og pollenanalytisk vei.³ Vi er dermed også ført nærmere et mulig opphavssted for kammkeramikken. Det skulle derfor ikke undre om en keramikkk, som kan ses som forstadiet for både kammkeramikken og Ertebøllekeramikken en vakker dag dukker opp på mellomrussiske mesolittiske bu-plasser. Sikkert er det i hvert fall, at Ertebøllekeramikken ikke kan være oppstått av den vesteuropeiske campignien-keramikkk.

Som vi nå kan se det, skulle altså både trinnøkser, Limhamnsøkser og keramikken i Ertebøllekulturen snarest peke østover. Dette stemmer også godt med utbredelsen i Danmark. Mens Gudenåkulturen behersket det indre av Jylland, og Maglemosekulturen dominerte i det indre av Sjælland, setter Ertebøllekulturen alt da den viser seg først, avgjort fast langsmed kysten, ikke minst østkysten av Jylland. Vi finner Ertebøllebuplassene tett i tett langs med hele Limfjorden og nedover hele østkysten, videre langs med

¹ Th. Mathiassen, M. Degerbøl og J. Troels-Smith, *Dyrholmen. En Stenalderboplads paa Djursland*. København 1942. S. 62, 196 f.

² Johs. Brøndsted, *Danmarks Oldtid I. Stenalderen*. København 1938. S. 120.

³ L. Kilian, *Neue Funde ältester Irdenware aus Ostpreussen* (1938).

kysten av flere av øyene, bl.a. Sjælland. Det har vært en utpreget sjøfangst-kultur, og utbredelsen tyder på at den er kommet langs Østersjøkysten vest-over. Når alt kommer til alt er det derfor ikke utenkelig, at senere forskning vil kunne vise, at det trass i alt er en viss sammenheng i opphavet til Nøst-vetkulturen og Ertebøllekulturen.

Gutorm Gjessing.